

HİNT VE TÜRK MİTOLOJİSİNDE ATEŞ KÜLTÜ

Hatice Derya Can¹, Yalçın Kayalı*

¹Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları
Bölümü, Hindoloji Anabilim Dalı, 06100, Sıhhiye-Ankara

*yalcinkayali34@hotmail.com

Özet: Farklı coğrafyalarda yaşayan toplumlar ateş karşısında benzer inançlar oluşturmuşlardır. Ateş, bazı toplumlarca sadece kutsal bir obje sayılmışken bazıları tarafından da tanrılaştırılmıştır. Agni Hinduların ateş tanrısıdır. Onun adına Rigveda'da yaklaşık 200 ilahi sunulmuştur. O Gücün Oğlu, Evin Efendisi, Kurban taşıyandır. Çeşitli doğumları vardır. Vedik dönemin en önemli ikinci tanrısıdır. Agni, Hintkutsal ayinlerinin ve kurban törenlerinin vazgeçilmez bir parçasıdır.

Ateş, Türk kültürü ve mitolojisinde de önemli bir yere sahiptir. Şaman kurban törenlerinde ateş, tanrıya adanan kurbanın taşıyıcısıdır. Ateşin eve ait kutsallığı Türk toplumları için oldukça eski bir inanıştır. Gelinin ev ateşinin karşısında gerçekleştirdiği dini törenler vehükümdarların tahta çıkış törenlerinde yakılan ateş büyük kutsallık arz eder. Kısacacı hem Hinduların hem de Türkler için benzer inançları temsil eden ateş insanlık için önemini geçmişte ve günümüzde hiçbir zaman yitirmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Ateş, Agni, Kurban, Türk, Hint.

Abstract: The living communities in different geographies constitute similar beliefs in the face of fire. While fire was desecrated only by some communities, it was divinized by some communities as god. Agni is fire god of Hindus. It is addressed approximately 200 hymns in the Rgveda. He is son of power, master of house, bearer of sacrifice. He has various births. He is the most important second god of Vedic era.

Fire has important place in Turk culture and mythology. In Shaman's sacrifice, fire is bearer of the sacrifice which is presented for god. Sacred domestic fire is rather old belief in Turks communities. Rituals which are performed by bride in front of the domestic fire and fire which is burnt in the ceremonies of enthronement is considered most sacred. Shortly fire, both Hindus and Turks, which represents similar beliefs does not lose its importance in the past and present.

Key Words: Fire, Agni, Sacrifice, Turk, Indo.

İnsanoğlunun ateşle tanışması insanlığın ortaya çıkışı kadar eskidir. Bununla birlikte insanoğlunun ilk olarak ateşi ne zaman ve nasıl kullandıkları hakkında var olan bilgiler ise varsayımlara dayanmaktadır. İlkel toplumların ateşin yakıcılığından korkmaları, onun hakkında bilgi sahibi olmamaları onu tapınma aracı olarak kullanmalarına neden olmuştur.

Persler için ateş önemliydi Pers halkı ışığa, ateşe, suya, toprağa ve rüzgâra tapınırdı. Bu tapınışların ise eski animizmle bir bağlantısı olduğu söylenebilir. Perslerde tapınak ve mihrap bulunmadığından kurbanlarını yüksek dağ başlarında sunarlardı. Kurbanların makbul olması için rahibin huzuru şarttı. Kurban kesecek adam, başında mersin ağaçlarından örülmüş bir taç bulunan hayvanı dağ başında temiz bir yere götürür, kralın ve bütün Perslerin mutluluğu için dua ederdi. Bundan sonra hayvan kurban edilir, parçalanır, kaynatılır, sonra pişmiş etler, ot ve çok defa yonca üzerine serilirdi. O esnada Muğ (sonraları Muğbed denilen rahip) nağme ile mukaddes surud okur, bu suretle tanrıları haberdar etmiş olurdu. Muğ'un ilahisinden sonra kurban sahibi etleri toplayarak evine götürür ve istediği gibi kullanırdı. Kurbanın ruhu tanrıya ait olduğundan tanrı adına et ayrılmazdı. Bu döneme ait bilgileri edindiğimiz gezginlerden biri olan Strabon Perslerin bunlardan başka Mitra ile Anahita'ya da tapındıklarını kaydeder. Ateşe tapınışlarını da şöyle anlatır: Kuru odun parçaları bir yere yığılır, üzerine yağ dökülerek ateşlenir. Fakat ateşe üflenmez. Ateşe üfleyen veya birşey atan derhal öldürülürdü.[1]

Eski İran'da da ateş kültü önemlidir. İran Mecusiliği ateş kültürünün üstünde yükseliyordu ve ateşgede denilen tapınaklar vardı. Burada ateş söndürülmeden sürekli yanmaktaydı. Zerdüş'ün dinî prensiplerindeki ahiret inancında kötüler ateşle cezalandırılacaklardır. Ateşle temizlenenler, Ahura Mazda'nın ülkesine gideceklerdir. [2]

Ateş diğer kültürlerde olduğu gibi Hint kültüründe de önemli bir yere sahiptir. Hintlilerin ilk kutsal kitabı olarak kabul edilen ve 1028 ilahiden oluşan Rigveda'da ateş tanrısı Agni adına yaklaşık 200 ilahi sunulmuştur. Bu da Hint toplumunun ateşe verdiği önemin en iyi göstergesi olarak kabul edilmektedir. Çünkü Rigveda da yer alan tanrılardan adına en çok ilahi sunulan ikinci tanrıdır.

Hint ateş tanrısı Agni Sanskrit ag fiilinden türemiştir ve kurban ateşi anlamına gelmektedir. Alev saçlı, sivri çeneli, kızıl sakallı, altın dişli olarak betimlenir. Kurban ateşiyle özleşmesine karşın onun farklı doğuş öyküleri vardır. Üç doğumludur: Güneş olarak cennette, parlaklık olarak havada, kurban ateşi olarak ise evde doğar. [3] Agni'nin bu üç doğum şekli ise erken dönem Hint

tanrı üçlemesini tasvir etmektedir. [4]Sık sık güneşle eşleştirilmiştir. Her sabah gökyüzünde doğduğundan ona en genç tanrı olarak da hitap edilir. [5] Bu doğuşlarının yanı sıra farklı doğuşları da Rigveda içinde yer almaktadır. İki değneğin birbirine sürtülmesinden elde edildiği zaman ona anne-babalı ya da iki anneli denilmektedir. Bir başka doğuş şekli ise on genç kız tarafından meydana getirilmiştir. Bu on genç kız ise on parmağıdır. [6]

Odun onun yiyeceği, erimiş tereyağı ise içeceği. Günde üç kez beslenir. Tanrıların kurban yediği ağzıdır. Parlaklığı çok dikkat çekicidir. Tıpkı güneş gibi parlar. Şaşaası şafak, güneş ışınları ve yağmur bulutlarının çakan şimşekleri gibidir. Işınları ile gecenin karanlığını yok eder.

Rig Veda'da Agni sık sık "Gücün Oğlu" olarak anılır. O her yerdedir. Kurban törenlerinin vazgeçilmezidir. Alevleri kükreyen dalgalar, sesi ise cennetin gök gürlemesi gibidir. Kırmızı dumanı gökyüzüne yükseldiğinde sanki gökyüzünü destekler gibidir. Bu yüzden ona bayrağı dumanlı (dhuma ketu) denilir.

Hint toplumunda önemli bir yere sahip olan ateş,kurban törenlerinin vazgeçilmez bir unsurudur. Kötü ruhları kovandır. Ateşin bu özelliği Şamanistlerin ateş inançlarında da görülür. VI. yüzyılda Batı Göktürk hakanına gelen Bizans elçileri ateşler arasından geçirilirdi. Bu törenle elçilerle gelmesi muhtemel olan kötü ruhlar kovulurdu. [7] Şamanistlerde de tıpkı Rigveda ilahilerinde olduğu gibi ateşe sunulan ilahiler vardı. Bu ilahilerin biri şu şekildedir: "Otuz dişli ateş anam, kırk dişli¹ kayın anam, gündüzleri bizim için çalışıp çabalıyorsun karanlık gecelerde bizi kötü ruhlardan koruyorsun." [Inan, 1954, 68] Bu ilahiye benzer Rig Veda ilahisi ise şöyledir: "Ey Agni! Bizi kötü ruhlardan koru, bize zarar vermeyi ya da katletmeyi düşünenlere karşı bizleri koru. Sen en genç ve narin ışığın sahibisin." [8]İlginç bir bezerlikte her iki toplumda da ateşin dişlerinden bahsedilmesidir. Agni düşmanlarını ağzına atıp çiğnerken dişlerini sivrileştirir ve yok ettiği Kravyadların (et yiyici) yüreklerini kendi bedenine yani ateşe gönderir. Bu özelliğiyle Agni et yiyici olarak betimlenmiştir.

Agni'nin bir doğumu olarak yukarıda bahsettiğimiz iki sopanın sürtünmesiyle doğuşuna benzer bir doğuş efsanesi de yine Şamanist Türklerde karşımıza çıkmaktadır. Efsaneye göre "Tanrı Ülgen biri ak biri kara iki taşlagelerek ateşin nasıl yakılacağını insanlara öğretmiş. Bir taşın üstüne koyduğu ezilmiş kuru otlara öteki taşla vurarak yanmasını sağlamış." [9]Ülgen böylece ilk defa

¹ Kuzey-Türk masallarında ateş ana dişleri dışarıya sarkmış korkunç bir tanrıça olarak tasvir edilmiştir. (Ögel, 2010, 499)

ateşi insanlara öğretip 'bu ateş atamın kudretinden taş düşmüş ateştir' dedi. Bundan dolayıdır ki Altaylılar ve Yakutlarda sadece çakmak taşından elde edilen ateş kutlu sayılmaktadır. [10]Ateşin bu doğuş öyküsü diğer doğuş öykülerine göre çok daha olası bir doğuştur. Ancak burada dikkat çekici bir nokta ise ateşin Tanrı Ülgen tarafından insanlara öğretilmiş olduğudur. Burada ateş Hint'teki gibi bir tanrı değil insanların kullanacağı bir araçtır.

Hint geleneğinde evsel ateşin önemi çok fazladır. Rigveda'da Agni'ye sık sık "Evin Efendisi" olarak hitap edilmektedir. "Onlar kurban adaklarının taşıyıcısı, en çok sevilen Evin Efendisine, Agni, Agni diye yakarılır." [11] "Ölüm-süz Agni senin sesin hoştur, tanrılar arasında ilk sıradadır. İnançlı dindar ölümlüler için evin arkadaşı, evin efendisi ve eksiksiz olansın." [12]

Hint'te ateşin bu kutsallığını hayatın her aşamasında görmekteyiz. Bir çocuk doğduğunda Sutikagni denilen bir ateş yakılırdı. Bu ateş yeni doğan çocukların tütsülenmesi ve yemek ısıtmanın dışında başka herhangi bir şey için kullanılmazdı. Bu yakılan ateş adak için kullanılmamakla birlikte kötü ruhların defedilmesi için kullanılırdı.

Türk geleneğinde de ocak kültürü önemli bir yere sahipti. Bir Şaman ilahisi şöyle söylemektedir: "Üç köşeli ocak, alevli yanan al ateşim! Taş ocağımız yerinden oynamasın, daima yansın! Yaktığımız ateş alevli olsun! Neslimiz kesilmesin, sürsün, biri giderse biri gelsin! Ey Ablukan dağının payı, ey ay ve güneşin parçası (olan ateş)! Bereket ver, kısmetimiz bol olsun." [13]Ocağın tütmesi deyimini belli ki bu zamanlara dayanmaktadır. Bir evde ocağın yanması yani o evde huzur ve mutluluğun olduğunun göstergesi olarak düşünülmüştür. Bize göre ateşe verilen önemi Türk mitolojisinde en iyi şekilde anlatan efsane ise Göktürk türeyiş efsanesidir. Bu efsaneye göre; Göktürklerin atalarının yedi kardeş olduğundan bahsedilir. En küçük kardeş kurttan doğmuştu ve tabiatüstü güçlere sahipti. Rüzgârın esmesi ve yağmurun yağması gibi emirler verebiliyordu. Onun yaz ve kış tanrılarının kızı olan iki karısı vardı. Bu eşlerinden doğmuş olan dört oğlunun en büyüğü bir yenilgiye uğramış ve bu nedenle oymağı ile birlikte dağların tepesinde yaşamak zorunda kalmıştı. Onun oymağı soğuktan çok sıkıntı çekiyor ve ısınmanın yolunu bulamıyordu. Bunun üzerine kardeşlerin en küçüğü olan oymağın lideri ateşi bularak halkın bu sorununu çözmeyi başarmıştı. Üç kardeş toplanarak bu başarısından dolayı onu başkan seçmişler ve ona Türk unvanını vermişlerdi. Yani ateşi bulan kardeşe diğer kardeşlerin de lideri olarak Türk adı verilmişti. Ateşin Türk ismi ile olan bağlantısı bu kadim efsaneden ileri gelmektedir. Ateşin bulunuşu anlatan bu efsane de ateş, soğuğa karşı bir önlem olarak kullanılmıştır. Ancak ne şekilde bulunduğu anlatılmamaktadır.

Hint'te evde yakılan ateşin önemi ve kutsallığı, kurban törenlerinde kutsallaşan ateşin tarihinden daha eski olabilir. Yoksul evlerin içinde yer alan kutsal ateş Atharva Veda içinde Sabha ve Avasatha olarak isimlendirilmiştir. Bu kavramlar Rigveda içinde yoktur. [14] Vedik dönem inançlarına göre dindar olmak isteyen her evsahibi evindeki ateşi korumak ve onu her gün tazeleyerek evdeki ateş geleneğini sürdürmek zorundaydı.

Ateş inancı zaman içinde evsel ateş kültüründen uzaklaşarak kutsal kurban ateşi formunda önem kazanmaya başlamıştır. Rigveda'da Agni'nin birbiriyle bağlantılı olan çığ et yiyici, ceset yiyici ve kurban veren formları bu düşünceyi kanıtlar niteliktedir. RV X, 16: 9 daki ilahide Agni'den kurbanı taşıyan ve ölülerin etlerini hırsıyla yiyip yutan olarak bahsedilir. İnsanların kurbanlarını ona ölüm tanrısı Yama'nın huzurunda takdim ettikleri görülür. Ölülerin yakılması, kendilerini ateşe kurban ettiklerini sembolize eder. [15] Bu durum insanoğlunu günahlardan arındırma özelliği olan ateşe kendilerini kurban etmeleri olarak açıklanabilir. Yama ile ilgili bu bağlantı insanların ölü bedenlerinin yakılma geleneği ile ilgili çıkarımlar yapmamızı destekler. Göktürk çağında Kırgız Türkleri de bugünkü Yenisey ırmağının çevrelerinde ölülerin yakıyorlardı. Bu durumu Çin İmparatoru'nun Göktürk Kağanı İl-Kağan'a yazdığı mektuptan anlayabiliriz. Bu mektupta Göktürklerin artık ölülerini yakmadıklarından ve bu nedenle tanrıların hışımına uğrayabileceklerinden bahsedilmektedir. Ögel: "Türklerin nadiren de olsa ölülerini yakma geleneklerinin sebebinin Hint mitolojisinden kaynaklanıyor olabileceğini söylemektedir." [16] Türklerde çok önceleri ortadan kalkan ölü yakma geleneği Hindular da hala devam etmektedir.

1996 yılında Hindistan gezim sırasında Varanasi'deki kutsal Ganj nehrinde bir ölü yakma törenine şahit oldum. Kefen diyebileceğimiz bir örtüyle sarılmış olan ölü ilk önce Ganj'ın kutsal suyuyla ıslatıldıktan sonra hazırlanmış olan odun yığınının üstüne konuldu. Sonra bir meşale yardımıyla odunlar tutuşturuldu. Tören sonunda ölü'nün yanmadan kalan kısımları ve külleri Ganj nehrine döküldü. Yaşamış olduğum bu deneyim Hindu toplumunun yüzyıllarca öteye dayanan bir geleneğini hala canlı bir şekilde yaşatıyor olduğunun bir kanıtı niteliğindedir.

Ateş tanrısı olarak adlandırdığımız Agni, kutsal kurban törenlerini düzenlediği gibi aynı zamanda insanoğlunun tanrılara yakarışlarını ileten ve adaklarını taşıyandır. Bir tür habercidir ve Rigveda da ondan "Ey kuvvetin oğlu, sen bizim habercimizsin. Tuttuğumuz oruçları tanrılara iletensin" şeklinde bahsedilir. [17] Ateş yoluyla tanrılara haber ulaştırma yöntemi bazı Orta Asya

ve Volga Türk kavimlerinde de vardı. Kurbanı ateşte yakmak koşuluyla Gök tanrılarına haber yolluyorlardı. Bunun yanı sıra ateş yoluyla tanrıyla haberleşme geleneğine ve ateş tanrısı ile ilgili inanışlara Göktürklerin doğusundaki Hitaylılar sayesinde ulaşabiliyoruz. Ateş tanrısıyla ilgili olan ayinlere Hitay İmparatoru da bizzat katılırdı. Bu tören yılın son gününden birkaç gün önce yapılırdı. Tuz ile koyun yağı yakılır ve Şaman rahipler Ateş tanrısını çağırarak için ilahiler okurdu. Törenin sonunda ise imparator göğe doğru iki yay fırlatır ve tören bu şekilde sona ererdi.

Ateş tanrısı Agni ile ilgili anlatımlara sadece Vedalarda rastlanmaz. Epik dönem eserleri olan Destanlar ve Puranalar'da da Agni ile ilgili anlatımlara yer verilmektedir. Vishnucu bir Purana olan Vamana Purana'da yer alan Skanda'nın Doğum Efsanesinde ateş, taşıyıcı görevdedir. Burada anlatılan öykü şöyledir: "Pulastya dedi ki: 'Ey Narada! Dinle, kutsal ve eski bir hikâye olan savaş tanrısı Karttikeya'nın efsanesini sana anlatacağım.' Ateş, Şankara tarafından salgılanan meniyi içti. Ey Brahman! O olağanüstü bir güce sahipti. Ardından ün sahibi Agni tanrılardan önce Brahman'ın cennetine gitti. Yolda giderken, tanrıça Kutila'yı gördü ve dedi ki: 'Ey Kutila bu meniyi kontrol altına almak çok zor. Maheşvara'dan düşen bu meni öyle güçlü ki üç dünyanın tamamına yetecek güçte. Bu meniyi al. Bu meniden doğacak oğlun şanslı olacaktır.' Agni'nin bu sözü üzerine, Kutila kendinin başka bir form alabilme özelliğini hatırladı. Sonra büyük nehir tanrıçası geniş su formuna bürünerek Agni'ye 'onu benim suyuma bırak' dedi. Meninin suya atılmasından sonra Kutila, Şankara'nın menisini taşıdı ve büyüttü. Agni, Şiva'nın sözü edilen menisini beş bin yıl boyunca taşımıştı. Bu olağanüstü kuvvetli meniden dolayı vücudu, kemikleri, kanı, yağları, bağırsakları, menisi, derisi, vücut kılları, başı ve gözleri, yani her yeri altına dönüşmüştü." [18] Bu efsanede Hintlilerin savaş tanrısı Skanda'nın doğumunda ateş tanrısı Agni'nin nasıl bir görev üstlendiği anlatılmıştır. Türk toplumlarına ait efsanelerde de ateş kültü ile ilgili hikâyelere rastlanır. Örneğin Göktürk Şaman efsanelerinin birinde ateşin yaratılışı ile ilgili şu anlatımlara yer verilmektedir: "Altmış türlü ırmağın aktığı, mübarek kayın ağacının kök saldığı, dokuz sıra dağın oluştuğu zaman ateş ortaya çıktı. Gök yerde ayrıldığı zaman, Ötügen anamızın eteklerinden doğmuşsun; baban sert çelik, anan çakmak taşı, atan karaağaçtır." [19] Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi ateş Hintlilerde olduğu gibi sadece tanrı olarak ya da Türklerde ki gibi sadece gelenek ve göreneklere yerleşmiş bir kült olarak değil bu toplumların eski dönem edebi mirasları olan efsanelerinde de yer almaktadır.

Hem Hintliler hem de Türler için ateşin en önemli işlevi şüphesiz ki kurban törenlerinde üstlendiği misyonudur. Ateşin bu görevi ile ilgili Rigveda ilahilerinde “Agni, kutsal kurban törenlerinde, kurbanın etrafını çevreleyendir.” [20] “Agni, cömert, bağışlayıcı, güç ve kuvvetin oğlu, kutsal şarkıcı, her şeyi bilen kurban törenlerinin kutsal efendisi.” [21] gibi anlatımlara yer verilmektedir. Beltir Türkleri kurbanı ulu ateşe tam olarak koyuyorlardı. Ulu ateş kutsal doğuda yakılıyordu. İkrâm ise batıda yakılan küçük ateşte pişiriliyordu. Tanrının payı da bu kutsal ateş vasıtasıyla iletiliyordu. Şamanların yaptığı her kurban töreninde muhakkak ateş bulunur ve kurbanlık hayvanın bir parçası muhakkak ateş ruhuna sunulurdu.

Ateş Hint toplumunun birçok töreninde hep ön planda olmuştur. Bu sebeple ateş, evlilik törenlerinin de vazgeçilmez bir unsurudur. “Gelinin eli, babası tarafından damada verildikten sonra genç çift daha önce yakılmış olan ateşin arkasına otururlar. Ateşe tereyağ adanır. Gelin damadın yardımıyla ateşin etrafında döner. Varuna, Aryaman ve Puşan’a adaklar sunduktan sonra tören son bulur.” [22] Müslüman Kırgız ve Kazakların düğün törenlerinde de ateş en önemli unsurdur. Kırgızların Manas Destanında bir gelinin kayınbabasının evine giderken ateşe ve ocağa doğru yürüdüğü şöyle anlatılıyor: “Kızlar ve gelin çiftler dizilerek çadıra girerler. Gelin eğilerek ocağa selam verir. Sonra ateşe yaklaşarak selam verir.” [23]

Sonuç olarak ateşe kurban sunma, kurban ateşi yoluyla tanrılara haber iletme, ateşin gücünü artırmak için kurban sunağının yağlanması, ateşin insan oğlunun günahlarını temizlemesi, kötü ruhlardan korunma ve ateş rahiplerinin törenlerde ilahiler okuması hem eski Türk toplumlarında hem de köklü Hint geleneğinde yer alan ateş kültü ve inancıyla ilgili temel benzerlikleri oluşturur. Ancak özellikle Şaman Türk toplumlarının gelenek ve göreneklerinde yer alan baskın ateş inancı bazı Türk toplulukları haricinde hiçbir zaman tanrılaşmamışken Hint toplumunda ilk dönemlerinden itibaren ateşin kutsallığı tanrılaştırılmıştır.

Ateş kültü Türklerin Müslümanlığı seçmelerinden sonra önemini yitirmiştir. Ateşe kurban sunma, bununla tanrıya ulaşma gibi adetler tamamen ortadan kalkmıştır. Ancak yüzyıllar boyu üzerinde yaşadıkları topraklardan gelen geleneklerin kırıntılarını da olsa yaşatmışlardır. Ateşle ilgili olarak “Ocağın sönsün”, “Ocağına ateş düştü” gibi deyimler bugün bile kullanılmaktadır.

KAYNAKLAR

- [1] www.ruhunyolculugu.com/perslerde_din_ve_zerdustluk (10.04.2010)
- [2] www.tarihbilinci.com (10.04.2010)
- [3] Rgveda, 1995. (İngilizceye Çeviren: Ralph T.H. Griffith), *Motilal Banarsidass Publishers*, Delhi, IV, I, s.7
- [4] Macdonell A.A., 1999. A Vedic Reader for Students, *Motilal Banarsidass Publishers*, Delhi, s.2
- [5] Rgveda, 1995. (İngilizceye Çeviren: Ralph T.H. Griffith), *Motilal Banarsidass Publishers*, Delhi, I, 44, s.6
- [6] Rgveda, 1995. (İngilizceye Çeviren: Ralph T.H. Griffith), *Motilal Banarsidass Publishers*, Delhi, III, XXIX, s.13
- [7] Güngör H.ve Argunşah M., Gagauz Türkleri, *Kültür Bakanlığı Yayınları*, Ankara, s.118
- [8] Rgveda, 1995. (İngilizceye Çeviren: Ralph T.H. Griffith), *Motilal Banarsidass Publishers*, Delhi, I, XXXIV, s.15
- [9] Çoruhlu Y., 2011. Türk Mitolojisinin Ana Hatları, *Kabalcı Yayınevi*, İstanbul, s.52
- [10] İnan A., 1976. Eski Türk Dini Tarihi, *Milli Eğitim Basımevi*, Ankara, s.42
- [11] Rgveda, 1995. (İngilizceye Çeviren: Ralph T.H. Griffith), *Motilal Banarsidass Publishers*, Delhi, I, XII, s.2
- [12] Rgveda, 1995. (İngilizceye Çeviren: Ralph T.H. Griffith), *Motilal Banarsidass Publishers*, Delhi, IV, XI, s.5
- [13] İnan A., 1954. Tarihte ve Bugün Şamanizm, *Türk Tarih Kurumu Basımevi*, Ankara, s.70
- [14] Keith A.B., 1989. The Religion and Philosophy of the Veda and Upanishads, *Motilal Banarsidass Publishers*, Delhi, s.158
- [15] Keith A.B., 1989. The Religion and Philosophy of the Veda and Upanishads, *Motilal Banarsidass Publishers*, Delhi, s.157
- [16] Ögel B., 2010. Türk Mitolojisi (II. Cilt), *Türk Tarih Kurumu Basımevi*, Ankara, s.523
- [17] Rgveda, 1995. (İngilizceye Çeviren: Ralph T.H. Griffith), *Motilal Banarsidass Publishers*, Delhi, VII, 15, s.5
- [18] Kayalı Y., 2011. Vamana Purana İncelemesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara, ss.146-147
- [19] Ögel B., 2010. Türk Mitolojisi (II. Cilt), *Türk Tarih Kurumu Basımevi*, Ankara, s.499
- [20] Rgveda, 1995. (İngilizceye Çeviren: Ralph T.H. Griffith), *Motilal Banarsidass Publishers*, Delhi, I, I, s.4
- [21] Rgveda, 1995. (İngilizceye Çeviren: Ralph T.H. Griffith), *Motilal Banarsidass Publishers*, Delhi, I, CXXVI, s.1
- [22] Can H.D., 2002. Hint Ateş Tanrısı Agni, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Ankara, s.175
- [23] İnan A., 1976. Eski Türk Dini Tarihi, *Milli Eğitim Basımevi*, Ankara, s.45
- can@humanity.ankara.edu.tr